
ORCHIDEEËN IN ITALIË

Resultaten van een trektocht in het voorjaar van 1993

Hans DEKKER

Zusammenfassung

Der Autor beschreibt die Ergebnisse einer Reise durch Italien vom 19. Mai bis zum 6. Juni 1993. Es wurden 50 Orchideenarten und 10 Hybriden gefunden. Besucht wurden der Gardasee, die Marken, die Abruzzen und der Ledrosee. Angegeben wird, welche Arten in jedem der besuchten Gebiete beobachtet wurden.

Summary

From 19 May until 6 June 1993 the author made a journey through Italy during which he visited Lake Garda, the Marche, the Abruzzes and Lake Ledro. He observed 50 species of orchids and 10 hybrids. He states which species occurs in each area visited.

Inleiding

In de periode van 19 mei tot en met 6 juni 1993 heb ik met mijn gezin een trektocht gemaakt door Italië. De tocht was bedoeld als vakantie, maar zou tevens voldoende gelegenheid bieden tot het zoeken naar orchideeën. In Italië werden de omgeving van het Garda-, Idro- en Ledromeer, de kust bij Ancona en de Abruzzen tussen Rome de Monte Gargano bezocht. De reisroute was als volgt:

Hoogeveen - Würzburg (D) - Malcesine (Gardameer) - Sirolo (bij Ancona aan de Adriatische kust) - Roccaraso (bij Isernia in de Abruzzen) - wederom Sirolo - Pieve di Ledro (Ledromeer) - Dillenburg (D) - Hoogeveen.

Er werd gekampeerd met een kleine caravan die licht genoeg was om over kleine bergweggetjes te rijden. Hierdoor was het mogelijk om ook onderweg op geïsoleerde plaatsen naar orchideeën te zoeken, zoals b.v. in de Monte Sibbelini (Marche). Van alle bezochte gebieden hadden wij alleen de Abruzzen al eerder bezocht en wel in 1991. Tijdens die vakantie was het weer in de bergen zo slecht, dat er (met de tent) niet te kamperen viel. Overdag was het 8 graden, terwijl het 's nachts sneeuwde bij temperaturen onder nul. Na één dag zijn we toen vertrokken. In 1993 hebben we de toen bezochte

vindplaatsen opnieuw bezocht en tevens nieuwe gevonden. Het zoeken naar orchideeën stond niet iedere dag op het programma. Meestal werd echter een beperkt deel van de dag hieraan gewijd.

Niet alle vindplaatsen werden door ons spontaan gevonden. Van enkele anderen had ik gegevens gekregen, zoals van Karel Kreutz, Manfred Kalteisen en Hans Reinhard. Meestal wordt een aantal vindplaatsen van anderen bezocht, omdat daar moeilijk te vinden of zeldzame soorten voorkomen, zoals op deze reis *Ophrys lacaitae*.

Weersomstandigheden

Tijdens de periode van 19 dagen was het weer overwegend goed. De temperatuur lag ongeveer op 25 tot 30 graden. Slechts af en toe was het licht bewolkt. Alleen op de tweede dag brak boven het Gardameer een groot onweer los. Daarnaast bracht het slot van de vakantie een koude regendag. Overigens was het weer vrij normaal voor de tijd van het jaar. De bloeitijden van de orchideeën waren ook redelijk normaal. Sommige soorten waren wat aan de late kant, terwijl een soort als *Ophrys benacensis* al eind maart begon te bloeien (schrift. med. Perazza).

De bezochte gebieden

Allereerst werd de omgeving van het Gardameer bezocht. Het Gardameer is het grootste meer van Italië. Het ligt ingesloten tussen hoge bergen, die voornamelijk uit kalkhoudende gesteenten bestaan. Alleen aan de zuidzijde is de toegang naar de Po-vlakte open en zo kan warmere lucht uit het zuiden doordringen tot rond het meer. Evenals bij de andere meren in het zuiden van de Alpen komen hier de flora van de Alpen en van de Middellandse Zee bij elkaar. Dit levert naast een boeiend landschap, een bijzonder rijke plantengroei op. Het is zeer opvallend, dat men vanaf de Monte Baldo aan de oostkant van het meer, in mei een reis door de seizoenen kan maken. Op ruim 2000 meter ligt nog veel sneeuw en bloeit nog niets. In de zone van 1500 tot 2000 meter begint hier en daar een vroege voorjaarsbode, zoals sommige *Crocus*-soorten, te bloeien. Daaronder, tussen de 800 en 1500 meter, bloeit van alles: narcissen, orchideeën, primula's en anemonen. De meeste hier voorkomende planten hebben een meer continentale verspreiding. Vanaf meerniveau tot aan 800 meter vinden we olijf- en wijngaarden en op sommige plaatsen een puur mediterrane plantengroei met ook daarin veel orchideeën.

Vanuit een camping aan de oostzijde van het meer werd als eerste een bekende vindplaats van *Ophrys benacensis* bezocht. Deze soort staat bekend als een vroege bloeier. Doordat ik wist, dat deze soort al in maart begon te bloeien, vreesde ik, dat ik haar niet meer in bloei zou vinden. Dit viel gelukkig mee. Op een kalkgraslandje bij Albisano stonden nog vele tientallen exemplaren te bloeien. Van *O. benacensis* is bekend, dat deze soort mogelijk twee rassen heeft, nl. een vroegbloeiende en een wat later bloeiende. Zo strekt

de bloeitijd van de soort zich dus uit van eind maart tot - lokaal - begin juni. *O. benacensis* is één van de noordelijkste vertegenwoordigers van de *O. bertolonii*-groep. Tegenwoordig wordt er een aantal kleine soorten afgescheiden van *O. bertolonii*, zoals *O. catalaunica*, *drumana*, *aurelia*, *saratoi*, *dalmatica* en *bertoloniiiformis*. In hoeverre deze taxa allemaal als aparte soort moeten worden gezien, is mij nog niet duidelijk. Bestuivingsonderzoek heeft echter wel aangetoond, dat sommige taxa goed te isoleren zijn vanwege een specifieke bestuiver. Zo wordt een vertegenwoordiger van *O. bertoloniiiformis* in Sicilië, die nog niet als zelfstandige soort is beschreven, door een andere bijensoort bestoven dan *O. bertoloniiiformis* uit Zuid-Italië (Paulus en Gack, 1991). Opvallend is, dat *O. benacensis* waarschijnlijk door dezelfde soort bestoven wordt als *O. bertoloniiiformis* uit Sicilië. Er zijn bij Albisano een aantal hybrides te vinden met *O. benacensis*. Wij vonden ter plaatse *O. benacensis* × *sphagodes*, *O. benacensis* × *insectifera* en *O. benacensis* × *holoserica*. Tevens werd *O. insectifera* × *O. sphagodes* in een behoorlijk aantal gevonden.

Op een tocht ten noorden van het meer werden nog niet bloeiende exemplaren van *Himantoglossum adriaticum* gevonden. De hoofdbloeitijd van deze soort ligt rond 20 juni. In late jaren zijn zelfs half juli nog fraai bloeiende planten te vinden. Bij Seo waren de grote aantallen *Orchis simia* opvallend. De omgeving van dit dorp is opvallend rijk aan exemplaren van diverse orchideeë-soorten, zoals b.v. *Limodorum abortivum*. Een aantal keren werden mijn gezin en ik tijdens het zoeken opgeschrikt door zeer levendige Geelgroene toornslangen, die pas op het laatste moment met veel misbaar het hazepad kozen.

Uiteraard zijn er meer orchideeësoorten te vinden rond het Gardameer. De publikatie van Perazzo (1992) geeft hiervan een schitterend overzicht. Volgens dit boek zijn in dit gebied 61 soorten gevonden. Een aantal is echter de laatste jaren verdwenen. Tijdens onze excursies rond het meer hebben we 25 soorten gevonden.

Het gewest Marken

Na het Gardameer trokken we naar de kust van de Adriatische Zee, ter hoogte van de Monte Conero. Dit gebied is een Parco Naturale en ligt direct ten zuiden van de grote havenstad Ancona. In deze vakantie zijn we twee keer in het gebied geweest, n.l. op de heen- en op de terugweg. Tijdens het eerste bezoek was het al direct duidelijk, dat het seizoen hier al veel verder was voortgeschreden dan rond het Gardameer. Orchideeën werden wel gevonden, maar in kleine aantallen en grotendeels uitgebloeid. In vergelijking met de rijkdom rond het Gardameer, viel het resultaat enigszins tegen. Echter, het zoeken naar orchideeën was niet de hoofdreden van ons bezoek, dat was de zee. Tijdens het eerste en het tweede bezoek werden negen soorten gevonden, waaronder *Ophrys bombyliflora*, *O. apifera* var. *aurita* en *Orchis coriophora*. Landschappelijk is de Monte Conero schitterend. De sfeer van de zee met vissersplaatsjes, witte kalkrotsen en de altijd groene maquis is groots. Vanaf de top van de Monte Conero zijn de besneeuwde toppen van de Monti Sibellini in het zuidwesten van de Marken te zien. Onze tocht naar het zuiden voerde

door dit gebied. De Monte Sibellini is een schitterend berggebied, waar we veel te snel doorheen zijn getrokken. Op sommige plaatsen waren de bergweiden waar we met de auto doorheen reden op weg naar de zuidelijke Abruzzes, paars van de orchideeën. Vooral *Orchis mascula* bepaalde het aspect. Daarnaast werden ook soorten als *Dactylorhiza sambucina*, *Orchis morio*, *O. purpurea* en *O. tridentata* veel gezien. Hier en daar kwam *O. italica* voor, wat bewees dat deze soort tot vrij grote hoogte voorkomt. Aan de kust was deze soort eind mei al lang uitgebloeid, terwijl hier de planten in volle bloei stonden. Het is beslist de moeite waard dit gebied nog eens, en dan wat langer, te bezoeken.

De Abruzzes

Na een dag lang rijden over kleine weggetjes dwars door de bergen, kwamen we uiteindelijk aan in de omgeving van het Nationale park van de Abruzzes. Het laatste deel van de reis voerde door een desolaat berglandschap, waar maar weinig begroeiing voorkwam (karstgebied). Het park en de omgeving vormen hiermee een groot contrast. Groene bergweiden en schaduwrijke bossen bepalen het aspect. De hoogte loopt uiteen van ongeveer 700 tot 2250 meter. Naar het noordoosten loopt de hoogte op tot bijna 3000 meter (Gran Sasso). De streek in het zuiden van de provincie L'Aquila en het noorden van de provincie Isernia is beslist één van de fraaiste landschappen van Europa. Toch is niet het landschap de belangrijkste reden voor het aanwijzen van een deel van het gebied tot nationaal park. Met name het voorkomen van de bruine beer, de Apennijnswolf en de Apennijnengems zijn hiervoor doorslaggevend geweest. Het gebied wordt druk bezocht door met name Italiaanse toeristen. Bij Nederlanders is het vrijwel onbekend.

Het gehele gebied van de Abruzzes is zeer rijk aan orchideeën. Hermann Daiss (schriftelijke med.) heeft hier tussen half mei en eind juli meer dan 80 soorten gevonden, waaronder een aantal zeer bijzondere. Zo meldde hij het voorkomen van een zeer laat bloeiende *Ophrys sphegodes*. Deze bloeit in juli, zelfs nog na *O. tetralonia*. Ook komt hier een zeer laat bloeiende *Himantoglossum* voor. Nader onderzoek moet duidelijk maken om wat voor soorten het precies gaat. In de periode dat wij hier verbleven, hebben we een aantal fraaie natuurerreinen bezocht. Ver hoefden we er niet voor te gaan. Al tegenover de camping bij Roccaraso bevond zich een orchideerijk schraal grasland met o.m. *Himantoglossum adriaticum*, *Orchis pauciflora*, *Ophrys promontorii* en *O. apulica*. Tevens werden enige exemplaren gevonden van *Orchis pauciflora* × *mascula*. Tot mijn verbazing stonden al enige exemplaren van *Dactylorhiza saccifera* te bloeien. De planten waren echter door de vorst sterk aangetast. De bergweiden staan her en der vol met orchideeën. Ook hier weer veel *D. sambucina*, rood en geel, samen met *Coeloglossum viride*, *Orchis mascula*, *morio*, *tridentata* en *pallens*.

Bij Alfedena werden fraaie exemplaren van *Ophrys promontorii* gevonden. Deze soort komt verder vooral voor in de Mte. Gargano, maar blijkt over een groot deel van Zuid-Italië voor te komen. In de bergen bloeit de soort tot begin juni. Iets zuidelijker, enige

kilometers voor Isernia, voert een weg dwars door schrale weiden met struweel, die bij nader onderzoek bijzonder soortenrijk bleken te zijn. In totaal vonden wij er 24 soorten. De meest bijzondere soort die hier voorkomt, is *Ophrys lacaitae*. In de zeventiger jaren werd gedacht, dat deze laatbloeiende soort was uitgestorven. Gelukkig bleek later, vooral na onderzoek van o.m. Reinhard (schrift. med.) en Rossi et al. (1990), dat *O. lacaitae* in Zuid-Italië meer voorkwam dan werd aangenomen. *O. lacaitae* werd in de schrale stroken langs de weg met enkele tientallen planten in beginnende bloei aangetroffen. Tevens werd de hybride met *O. holoserica* gevonden (zie foto pag. 49). Andere soorten, die hier gezien werden, waren *Himantoglossum adriaticum*, *Ophrys apifera*, *apulica*, *bertolonii*, *fusca* (grootbloemig; massaal), *sphegodes*, *Orchis coriophora*, *morio*, *italica*, *pauciflora*, *purpurea*, *Serapias lingua*, *vomeracea* ssp. *vomeracea* en *vomeracea* ssp. *laxiflora*. Ruim een maand later bloeit hier *Epipactis latina*. Door Kreutz (mond. med.) werd deze soort hier eind juni in knop aangetroffen. *E. latina* werd door ons in een ander deel van de Abruzzes gevonden, nl. aan de voet van de Maiella, de één na hoogste top van deze bergketen. Hier bij Palena ligt een zeer orchideeënrijk gebied, waar Daiss (schrift. med.) meer dan 40 soorten in een beperkt gebied aantrof. Wij vonden hier o.a. *Ophrys bertolonii*, *promontori*, *apulica*, *Neotinea maculata* en *Neottia nidus-avis*.

Een landschappelijk bijzonder gebied werd door ons op de terugtocht naar het noorden bezocht. Aan de voet van de Gran Sasso, de hoogste top van de Abruzzes, strekt zich de hoogvlakte van de Campo Imperatore uit. De zuidelijke toevoerweg voert door een onherbergzaam maanlandschap, dat meer aan Spitsbergen dan aan Italië doet denken. De vlakte zelf heeft veel weg van een boomloze toendra. Op de vlakte werden enkele orchideeën gevonden, zoals *Orchis ustulata* ssp. *ustulata*. Aan de oostkant komen enkele hellingen voor met een verrassend groot aantal individuen van *Dactylorhiza sambucina*, *Orchis mascula*, *pallens* en *pauciflora*. Volgens Reinhard (schrift. med.) moet hier ook *O. spitzelii* voorkomen. Deze werd door ons niet gevonden.

Rond het Ledromeer

Na nog enkele dagen strandvertier trokken we weer noordwaarts om halt te houden ten westen van het Gardameer, aan de oevers van het Ledromeer. Hier konden we ondanks het slechtere weer een vroege glimp van de gebergteflora opvangen. Direct langs het meer werden in weiljes en bos *Traunsteinera globosa*, *Platanthera bifolia*, *Gymnadenia conopsea* ssp. *conopsea* en *Dactylorhiza fuchsii* gevonden. Op de Tremalzopas moet *Orchis spitzelii* voorkomen, maar deze werd door ons niet gevonden, waarschijnlijk waren we te vroeg. Wel werden hier fraaie exemplaren aangetroffen van *O. mascula* ssp. *signifera* alsmede een aantal andere soorten van bergweiden. Bij Bezecca bevindt zich een prachtige heischrale bergweide met o.a. *Botrychium lunaria*, *Platanthera bifolia*, *Dactylorhiza sambucina* en *Traunsteinera globosa*.

Terugblik? Vooruitblik!

Na al deze fraaie gebieden bekeken te hebben was het weer tijd om huiswaarts te trekken. In twee en een halve week hebben we trekkend door een schitterend land met bijzonder vriendelijke mensen heel veel fraaie natuurgebieden gezien. Het aantal gevonden soorten was hoog: 50 soorten en 10 hybriden. Het aantal individuen was soms verbazingwekkend. Dat we niet alles gevonden hebben, wat we verwacht hadden (b.v. *Orchis spitzelii*) is iets wat er bij hoort. Ontevreden zijn we beslist niet. Wel is een aantal gebieden interessant genoeg om nog eens terug te gaan. Zo zijn de zuidelijke Abruzzes tot begin augustus de moeite waard om naar orchideeën te zoeken. Er is in de zomer nog een aantal *Epipactis*-soorten te vinden, alsmede *Epipogium*, *Nigritella widderi*, de al genoemde laat bloeiende *Himantoglossum*, *Ophrys sphegodes* en *O. tetralonia*. Wij gaan graag nog een keer terug om ook deze soorten op te zoeken!

Literatuur

- Kalteisen, M. en H. Reinhard. 1986. Orchideen im zentralen italienischen Alpenraum. Mitt.Bl.Arbeitskr.Baden-Württemberg (18) 1.
- Paulus, H. en C. Gack. 1991. Zur Pseudokopulation und Bestäuberspezifität der Gattung *Ophrys* in Sizilien und Süditalien. Jahresbericht des Naturwissenschaftlichen Vereins Wuppertal.
- Perazza, 1992. Orchidee spontanee in Trentino-Alto Adige. Rovereto
- Rossi, W. et al. 1990. Orchidaceae nel Lazio Meridionale. Academia nazionale del Lincei. Roma.

H. Dekker
Mortonhof 42
7908 AP Hoogeveen